

თავი III

ნაციონალიზმის წინაპირობები ქართულ რომანტიზმში

XIX საუკუნის პირველი ნახევარი უმნიშვნელოვანესი პერიოდია ევროპის ისტორიაში. საფრანგეთის რევოლუციამ დამისგან წამოსულმა იმპულსებმა დიდი ძვრები, პრემოდერნული საზოგადოებებისთვის დამახასიათებელი სოციალური და მორალური ნორმების რღვევა გამოიწვია. ცნობილი მკვლევრის მიროსლავ ჰროშის მოსაზრების მიხედვით, ნაპოლეონის წინააღმდეგ წარმოებულმა ომმა გამოიწვია რუსეთის იმპერიის სრულად ჩართვა ევროპულ კულტურულ და პოლიტიკურ პროცესებში (Hroch 2006: 6). შესაბამისად, რომანოვთა იმპერიის შემადგენლობაში მყოფი საქართველოც ამ პროცესების ნაწილი გახდა. ევროპაში განვითარებული კულტურული თუ პოლიტიკური მოვლენები ქართულ რეალობაში თავისებურად ვლინდებოდა და მნიშვნელოვნად განსაზღვრავდა საზოგადოებრივ ყოფას.

წარმოდგენილ თავში ყურადღებას ევროპულ რომანტიზმზე და მის ქართულ გამოძახილზე გავამახვილებთ, რომელიც “ქართული რომანტიზმის” სახელით არის ცნობილი. ჩვენთვის საყურადღებოა ქართული რომანტიზმი, როგორც XIX საუკუნის 60-იან წლებში ნაციონალიზმის ფორმირების კულტურული საფუძველი საქართველოში. ჩვენი ინტერესის სფეროს, უმთავრესად, თერგდალეულთა ეპოქაში დაწყებული მოძრაობის ნაციონალიზმის კვლევების პერსპექტივიდან გააზრება წარმოადგენს. მოცემული საკითხის განხილვა ამ მიზმისკენ მიმავალი ერთ-ერთი ნაბიჯია და ეროვნული მოძრაობის კულტურული თუ იდეოლოგიური საფუძვლების დადგენას ემსახურება.

არ არსებობს რომანტიზმის ფართოდ აღიარებული, ყველასათვის მისაღები განსაზღვრება. ზოგისთვის იგი მხოლოდ ლიტერატურული მოვლენაა, ზოგისთვის - ხელოვნების ერთ-ერთი მიმართულება. ჩვენთვის ყველაზე მისაღებია მიროსლავ ჰროშის მიერ შემოთავაზებული ზოგადი დეფინიცია, რომლის მიხედვით,

რომანტიზმი არის ღირებულებათა სისტემა, რომელიც განსაზღვრავს ცხოვრებისადმი და გარესამყაროსადმი დამოკიდებულებას (Hroch 2006: 7). ქართული რომანტიზმი უმთავრესად ლიტერატურაში, პოეტურ ქმნილებებში აისახა და იგი, თავისი არსით, ყოფისადმი და გარესამყაროსადმი დამოკიდებულებას გამოხატავდა. აქედან გამომდინარე, კვლევის ემპირიულ საყრდენს, ძირითადად, ლიტერატურული ნიმუშები წარმოადგენს.

ბუნებრივია, ჩვენი ინტერესის საგანი არ არის ქართული რომანტიზმი როგორც ლიტერატურული მოვლენა, მისი ფილოლოგიური თუ ლიტერატურათმცოდნეობითი ასპექტები. ეს მოვლენა ნაციონალური ცნობიერების, ნაციონალური იდენტობის ჩამოყალიბების კუთხით გვინტერესებს. ვფიქრობთ, რომ ქართულ სინამდვილეში რომანტიზმის და ნაციონალიზმის ურთიერთმიმართების კვლევამ საყურადღებო დასკვნებამდე უნდა მიგვიყვანოს, განსაკუთრებით, XIX საუკუნის 60-70-იან წლებში დაწყებული ეროვნული მოძრაობის იდეური წინაპირობების დადგენის მიმართულებით. ნაშრომის ერთი კონკრეტული თავის ფარგლებში, რასაკვირველია, შეუძლებელია რომანტიზმის და ნაციონალიზმის ურთიერთმიმართების სრულყოფილი ანალიზი, ამიტომ მიმოვიხილავ ცალკეულ ასპექტებს და, გარკვეულწილად, საკითხის დასმით შემოვიფარგლები.

ევროპული რომანტიზმის ფორმირება სოციალური და კულტურული ნორმების გაქრობას, ანუ, თანამედრო ტერმინოლოგიით რომ ვიმსჯელოთ, იდენტობის კრიზისს უკავშირდება. ჰრომის შეხედულებით, რომანტიზმი “ცხოვრების ახალი გზის”, ახალი ჯგუფური იდენტობის ჩამოყალიბებისკენ უბიძგებდა საზოგადოებას, რომლის მიხედვით, უმაღლესი ფასეულობა და სოციალური დაცვის ყველაზე მყარი მექანიზმი საკუთარი ერისადმი, საკუთარი ნაციონალური ერთობისადმი კუთვნილება უნდა ყოფილიყო.

საქართველოში კერძოდ, ქართულ ლიტერატურაში რომანტიკული მიმართულების ჩამოყალიბებას დროში მცირედით უსწრებს საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის დაკარგვა.

ამავე კონტექსტში უნდა ვახსენოთ 1832 წლის შეთქმულება და მისი მარცხით გამოწვეული მძიმე შედეგები (ამ შეთქმულებაზე ქვემოთ კიდევ გავამახვილებთ ყურადღებას). შესაბამისად, ქართული რომანტიზმის იდენტობის კრიზისთან დაკავშირება საფუძველს მოკლებული არ უნდა იყოს. ამერიკელი მეცნიერი რონალდ გრიგორ სუნი რომანტიკოსებს ქართული “ნაციონალური ინტელიგენციის” პირველ წარმომადგენლებს უწოდებს, რომელთა ეროვნული მისწრაფებები 1832 წლის შეთქმულების მარცხმა დაასამარა. ამ მოვლენის შემდეგ ისინი ბედს ურიგდებიან და იმპერიის სამსახურში გადადიან (Sunny 1988. 124). ქართველი რომანტიკოსების მიერ შექმნილ ნაწარმოებებს ნათლად ახასიათებთ აწმყოსადმი უიმედო დამოკიდებულება, დაუცველობის შეგრძნება და ამ კრიზისიდან გამოსავლის ძიების სურვილი. ქართულ რომანტიკულ ლიტერატურაში გამოხატული ტენდენციები, წარსულისადმი, აწმყოსადმი და მომავლისადმი დამოკიდებულება გამოკვლეულია ლიტერატურათმცოდნეების მიერ. ჩვენი ერთ-ერთი მიზანი უკვე დადგენილი ფაქტების, გამოთქმული მოსაზრებების თუ ჩამოყალიბებული დასკვნების ნაციონალიზმის ფორმირებასთან მიმართებაში გააზრებაა.

მიროსლავ ჰროში ნაციონალიზმის და რომანტიზმის ურთიერთმიმართებასთან დაკავშირებით საყურადღებო თეორიულ მოსაზრებებს აყალიბებს სტატიაში “ნაციონალური რომანტიზმი” (National Romanticism). საინტერესოა ქართული რომანტიზმის გაანალიზება ამ თეორიული ჩარჩოს საფუძველზე.

ზოგადად, რომანტიზმს მკვეთრად გამოხატული ნაციონალური ხასიათი აქვს და იგი კონკრეტული ნაციონალური ერთობის ფარგლებში თავისებურად ვლინდება, თუმცა არსებობს ზოგადი მახასიათებლები, რომელთა კვლევაც ნამდვილად გვაძლევს ემპირიული მასალის კონტექსტუალიზაციის შესაძლებლობას.

საქართველოში ნაციონალიზმის და რომანტიზმის ურთიერთმიმართების პრობლემას, ძირითადად, ქართული რომანტიზმის უმნიშვნელოვანესი წარმომადგენლის ნოკოლოზ

ბარათაშვილის შემოქმედების და ილია ჭავჭავაძესთან მისი იდეური კავშირის საფუძველზე წარმოვადგენთ. ნიკოლოზ ბარათაშვილის პოეზია რომანტიკული მიმართულების გვირგვინად განიხილება ლიტერატურათმცოდნეების მიერ. თავის მხრივ, ილია ჭავჭავაძე XIX საუკუნის 60-იან წლებში დაწყებული ეროვნული მოძრაობის ფუძემდებელი და სულისჩამდგმელია. ბევრი ნიშანი არსებობს იმისა, რომ ნაციისა და ნაციონალიზმის ფორმირების საფუძველები საქართველოში, ამ ცნებების კლასიკური გაგებით, ამ პერიოდში უნდა ვეძებოთ.

ქართული ლიტერატურის ცნობილი მკვლევარი გურამ ასათიანი მიიჩნევს, რომ 1832 წლის შეთქმულების დამარცხება იყო XIX საუკუნის საქართველოს პოლიტიკური და საზოგადოებრივი ისტორიის უმნიშვნელოვანესი მიჯნა. მას მოყვა ადამიანთა ცნობიერების, წარმოდგენების, განწყობილებების უღრმესი გარდატეხა. “ეს იყო ნამდვილი უღელტეხილი ქართველი ხალხის სულიერ ცხოვრებაში. მისი საბედისწერო მიზანი ათეული წლების მანძილზე წარუხოცელ დაღად გაჰყვა ეროვნულ თვითშეგნებას, ხოლო ისეთი სულიერი წყობის ადამიანს, როგორც ნიკოლოზ ბარათაშვილი იყო, დამარცხების სიმწარემ მარტოდენ სევდიანი განცდები როდი მოუტანა.

ახალგაზრდა, თითქმის ყრმა, მაგრამ შინაგანად სავსებით მომწიფებული პოეტის თვალში ეს იყო არა მხოლოდ მორიგი წარუმატებელი ცდა საქართველოს ბედის შემობრუნებისა, არამედ უფრო ღრმა, პრინციპული მნიშვნელობის მარცხიც.

1832 წელს სასტიკად დამარცხდა თვით მასულდგმულებელი იდეა ეროვნული მოძრაობისა, შეიმუსრა ის, რაც თაობათა გონებრივი ძიების და ღვწის, მათი საუკუნოვანი უწყვეტი ფიქრის მთავარ საგანს შეადგენდა. გონების სამსჯავრო, მისი ფხიზელი სამართლიანი განაჩენი ერთი ხელის მოსმით გაუქმებულ იქნა სინამდვილის სასტიკი მსჯავრით. აზრის სინათლე, ფხიზელი განსჯის მაღალი ნიჭი, შორსმჭვრეტელობა, განათლებულ ადამიანთა საბრძოლოდ გაწვრთნილი ნებისყოფა, დაუნდობლად გათელა უცხო მანქანის

ბორბლებით ამოქმედებულმა ძალმომრეობამ.

ასეთი იყო ისტორიის უგონო აქტი

1832 წელს, როგორც განკითხვის დღეს, საბოლოოდ განადგურდა განათლებულ მამულიშვილთა მოწინავე იდეებით ნაკვები რწმენა, ხანგრძლივი ძიების შედეგად შემუშავებული რაციონალისტური იდეალების, წარმოდგენების პრაქტიკული შეხედულებების მთელი სისტემა. საკვირველი არ არის, რომ გონების ამ საბედისწერო კრახმა გამოიწვია ღრმა დაეჭვება არა მხოლოდ მისი ისტორიულად განსაზღვრული შინაარსის ობიექტურ შესაძლებლობებში, არამედ, საერთოდ, არსებული რეალობის, მთელი სამყაროს მამოძრავებელი, უნივერსალური წესის გონიერებაში...” (ასათიანი 1982: 162-163).

ასეთი იყო განწყობილება, ის მსოფლმხედველობრივი საფუძველი, რომელზეც XIX საუკუნის ქართული რომანტიზმი და მისი ერთ-ერთი მთავარი წარმომადგენლის, ნიკოლოზ ბარათაშვილის შემოქმედება წარმოიშვა.

ნათელია, რომ ქართული რომანტიზმის, ისევე როგორც ევროპულის, გამომწვევი მიზეზი საზოგადოებრივი, სოციალური კრიზისია. ზემოთქმულიდან ასევე აშკარაა ამ კრიზისის ძირითადი ასპექტები, თუმცა, თუ ისევ გურამ ასათიანს დავესესხებით, 1832 წლის შემდეგ ქართველი ხალხის საზოგადოებრივ და სულიერ ცხოვრებაში დაიწყო ახალი მრწამსის, ახალ იდეურ ღირებულებათა ძიებისა და დადგენი უმძიმესი პერიოდი, რომელმაც 60-იან წლებამდე გასტანა. ეს იყო თავისებური გარდამავალი ეპოქა, ეჭვის, პესიმიზმის, უდროობის მტკივნეული განცდის, მძაფრი უკმაყოფილებისა და უსასოო ამბოხის დრო, მაგრამ სასოწარკვეთის ამ საერთო ატმოსფეროში, ქართული რომანტიზმის წიაღში იწრთობოდა ახალი იარაღი – არსებული სინამდვილის ძირფესვიანი გარდაქმნის იდეა, შეურიგებელი პროტესტანტული სულისკვეთება, იკვეთებოდა მოქმედების ახალი გეზი – უკომპრომისო მაქსიმალიზმი რომელსაც ღრმა ზემოქმედება უნდა მოეხდინა მომავალ თაობათა შეგნებაზე (ასათიანი 1982: 163-164)

ჩვენი აზრით, სწორედ ამ მიმართულებით კვლევა მიგვიყვანს

ნაციონალიზმის იდეურ წინაპირობებთან საქართველოში.

საინტერესოა იმის გარკვევა, თუ რა არის ნაციონალური ქართულ რომანტიზმში.

ნიკოლოზ ბარათაშვილის შემოქმედებაში დასტურდება ნაციონალიზმის ჩამოყალიბების საბაზისო წინაპირობა და, ჰრომის მიხედვით, ევროპული რომანტიკული მიმართულების უმთავრესი თეზა – ნაციონალურის პრიმატი რელიგიურზე. პოემაში “ზედი ქართლისა” ყურადღებას იქცევს მეფე ერეკლეს და მის მრჩეველს, სოლომონს შორის გამართული საუბარი და სოლომონის მიერ წარმოთქმული ცნობილი სიტყვები. ამ სიტყვები სხვადასხვა კონტექსტში იაზრებენ: საქართველოს ცივილიზაციური კუთვნილების, პოლიტიკური ორიენტაციის და ა.შ. შევეცადოთ საკითხის დანახვას ნაციონალიზმის კვლევების პერსპექტივიდან.

“იცი, მეფეო, რომე ივერნი
იქმნებიან რუსთ ხელთ ბედნიერნი?
სახელმწიფოსა სჯულის ერთობა
არარას არგებს, ოდეს თვისება
ერთა მის შორის სხვადასხვაობდეს”
ვინ იცის, მაშინ როგორ მოუხდეს
რუსეთის ძალი ქართლს აწინდელი:
ვით შეითვისოს რუსმა ქართველი,
ვით შეიწყნაროს რუსთ მეფობამა,
რაც მოისურვოს ქართველობამა

(ქართული მწერლობა 1992: 602).

თანამედროვე ტერმინოლოგიით თუ ვიმსჯელებთ, “ერის თვისება” შესაძლებელია განვიხილოთ როგორც ნაციონალური თავისებურება. აშკარაა, რომ ავტორი ერის უმთავრეს მახასიათებლად ნაციონალურ თავისებურებას მიიჩნევს და არა რელიგიურ მრწამსს. სოლომონის აზრით, ქვეყნის მომავლის განსაზღვრა საზოგადოების ნაციონალური თავისებურებების გათვალისწინებით უნდა მოხდეს.

ილიას და ბარათაშვილის იდეურ კავშირთან მიმართებაში, საინტერესოა მათი შემოქმედების ცალკეული ასპექტების მიმოხილვა. ზოგადად ის ფაქტი, რომ ნიკოლოზ ბარათაშვილი, როგორც პოეტი, ჭავჭავაძემ აღმოაჩინა და ფართო საზოგადოებას გააცნო, თავისთავად მრავლისმეტყველია. ამ ორი შემოქმედის პოეტურ ქმნილებებს შორის საყურადღებო პარალელები ივლება ნაციონალიზმის კვლევის მიმართულებითაც.

XIX საუკუნის ევროპული ნაციონალიზმის ერთ-ერთი დამახასიათებელი ელემენტი იყო მოწოდება პიროვნებებისადმი - საკუთარი შესაძლებლობების რეალიზება საერო სამსახურში, საზოგადოებრივ ასპარეზზე მოეხდინათ. საკუთარი ნაციონალური ერთობა, მისადმი კუთვნილება და მის სამსახურში ყოფნა ადამიანის უმთავრესი ღირებულება უნდა ყოფილიყო. ამ კუთხით, საინტერესოა ნიკოლოზ ბარათაშვილის ლექსი “ფიქრნი მტკვრის პირზედ”, კერძოდ მისი ბოლო სტროფი:

“მაგრამ რადგანაც კაცნი გვექვიან – შვილნი სოფლისა,
უნდა კიდეცა მივდიოთ მას, გვესმას მშობლისა.
არც კაცი ვარგა რომ ცოცხალი მკვდარსა ემსგავსოს,
იყოს სოფელში და სოფლისთვის არა იზრუნოს!”

(ქართული მწერლობა 1992: 570).

ილია ჭავჭავაძე, ცნობილ პოემაში “განდეგილი”, მკითხველს საზოგადოებრივ ასპარეზზე აქტიურობისაკენ და საერო ცხოვრებაში მაქსიმალური ჩართულობისკენ მოუწოდებს. იგი გმობს განდეგილობას და ნათლად გვიჩვენებს მის უარყოფით მხარეებს.

რომანტიზმის ნაციონალური ხასიათზე საუბრისას გვერდს ვერ ავუვლით უკეთესი მომავლისკენ სწრაფვის იდეას რომელიც ევროპული ნაციონალიზმის ჩამოყალიბების გზაზე ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მოწოდება გახლდათ. უპრიანია ისევე გავიხსენოთ გურამ ასათიანის შეხედულება ნიკოლოზ ბარათაშვილის შემოქმედებასთან და მის ცნობილ ლექს “მერანთან” დაკავშირებით:

“ბარათაშვილის ეპოქაში ფხიზელ აზრს მხოლოდ ურწმუნოებისა და ნიჰილიზმის მოტანა შეეძლო. გონების თვალი აწმყოში ყოველის მხრივ უსასოობის შავბედით ნიშნებს არჩევდა. ამის გამო პოეტმა თავის მერანს უპირველეს ყოვლისა “შავად მღელვარე ფიქრის” გაფანტვა უბრძანა და მთელი არსებით მომავლის თავდავიწყებულ რწმენას მიენდო. რომანტიკულმა მსოფლგაგებამ, რომელიც თავისი წმინდა, სრულქმნილი სახით “მერანის” ავტორის შემოქმედებაში გამოიხატა, მარადიული ბრძოლისა და განახლების საწინდარი – სამყაროს მამოძრავებელი ძალა – ადამიანის თანდაყოლილ, შეუპოვარ ვნებაში, ბედთან ჭიდილის დაუოკებელ წყურვილში, განწირულის სულისკვეთებაში დაინახა” (ასათიანი 1982: 164)

ამავე კონტექსტში უნდა გავიხსენოთ ფრაზა ილიას ცნობილი ლექსიდან “ქართველის დედას”: “მოვიკლათ წარსულ დროებზე დარდი... ჩვენ უნდა ვდიოთ ახლა სხვა ვარსკვლავს, ჩვენ უნდა ჩვენი ვშვათ მყოობადი, ჩვენ უნდა მივცეთ მომავალი ხალხს” (ჭავჭავაძე 1959: 7). იდეური კავშირი ამ ორი ლექსის (“მერანი” და “ქართველის დედას”) ავტორებს შორის ეჭვს არ იწვევს.

საფუძველს მოკლებული არ უნდა იყოს ვარაუდი, რომ ქართული რომანტიზმი და, განსაკუთრებით, ნიკოლოზ ბარათაშვილის შემოქმედება მნიშვნელოვან იდეურ წყაროს წარმოადგენდა ილია ჭავჭავაძისთვის და, ზოგადად, XIX საუკუნის 60-იან წლებში დაწყებული ნაციონალური მოძრაობისთვის. მიუხედავად მთელი რიგი ფაქტორებისა, რომლებიც მკვეთრად განასხვავებს სამოციანელთა თაობას წინამორბედთაგან, ქართული რომანტიზმის და ნაციონალიზმის ურთიერთმიმართების კვლევამ, შესაძლებელია, საყურადღებო დასკვნამდე მიგვიყვანოს, უპირველეს ყოვლისა, ნაციონალიზმის კულტურული საფუძვლების დადგენის კუთხით. სამოციანელთა მოძრაობა ცარიელ ნიადაგზე არ აღმოცენებულა, მას მრავალფეროვანი კულტურული საფუძველი გააჩნდა და მასში ქართული რომანტიზმი მნიშვნელოვან ადგილს იკავებს.

თავი IV “თერგდალეულები” და ქართული ნაციონალური პროექტი

ისტორიულ კვლევებში ხშირია ისეთი ცნებების თუ მოვლენების აღრევა, როგორც არის ნაციონალიზმი და ეროვნული მოძრაობა. ბევრი მკვლევარი ნაციონალიზმს იმპერიის წინააღმდეგ კოლონიზებული ხალხის საპროტესტო გამოსვლებს უწოდებს და, როგორც ცნობილი ისტორიკოსი რონალდ გრიგორ სიუნი (Sunny) მიიჩნევს, ნაკლებად ცდილობს ამ ფენომენის საფუძვლიან ანალიზს (Sunny 1998: 113). უნდა აღინიშნოს, რომ ეროვნული მოძრაობა, იმ გაგებით, რომლითაც ის ქართულ ისტორიოგრაფიაში გამოიყენება, ნაციონალიზმის მნიშვნელოვან, თუმცა, მაინც, ერთ-ერთ მახასიათებლად უნდა მივიჩნიოთ. ნაციონალიზმის წარმოქმნას გარკვეული წინაპირობები სჭირდება, რომლებიც, ობიექტური თუ სუბიექტური მიზეზების გამო, XIX საუკუნის 60-იანი წლებში ყალიბდება, სწორედ იმ პერიოდში, როდესაც საზოგადოებრივ ასპარეზზე “თერგდალეულებად” წოდებული თაობა გამოდის. სიუნის სიტყვით, ამ პერიოდიდან იწყება საქართველოში პოლიტიკური საზოგადოების ჩამოყალიბება.

იმპერატორ ალექსანდრე II-ის მიერ ლიბერალური რეფორმების გატარება და “თერგდალეულთა” თაობის ასპარეზზე გამოსვლა დროში თანხვდება ერთმანეთს. რეფორმებმა, რომლებზეც უკვე ვისაუბრეთ, წარმოქმნა ობიექტური წინაპირობები ნაციონალიზმის ჩამოსაყალიბებლად. ამას დაემატა ზოგადად იმპერიულ სივრცეში (თუ სივრცეებში) მიმდინარე პროცესები და “თერგდალეულთა” მიერ შემოთავაზებული, საზოგადოების განვითარების სრულიად ახლებური კონცეფცია, რომლის მიხედვით, ნაციონალური იდენტობა უნდა გამხდარიყო ლოიალობის უმთავრესი სუბიექტი რელიგიურ, რეგიონულ თუ სხვა სახის იდენტობებთან შედარებით. მოდერნული, სეკულარული ქართული ნაციონალური ცნობიერება მრავალფეროვანი პოლიტიკური, სოციალური და კულტურული დინებების პროდუქტია. ნაციონალიზმის ფორმირება უფრო მეტია,